

Лекція 4. Особистість як система. Процес соціалізації особистості.

План лекції

1. Поняття, структура та типи особистості.
2. Основні підходи до вивчення особистості в соціології.
3. Поняття соціального статусу та соціальної ролі особистості.
4. Соціалізація: сутність та зміст.

1. Поняття, структура та типи особистості

Поняття «особистості» тісно пов'язане з поняттями «людина» і «індивід».

Людина - родове поняття, сукупність фізіологічних і психологічних особливостей, що характеризують людину на відміну від інших живих істот.

Індивід - конкретний представник людського роду на протипагу іншим людям.

Індивідуальність - набір рис і характеристик, що визначають унікальність кожного індивіда.

Особистість - сукупність соціально значущих властивостей і якостей індивіда, завдяки яким він включається в систему суспільних відносин, різноманітних форм діяльності та спілкування.

У структурі особистості виділяють три рівні: біологічний, психологічний і соціальний (або соціокультурний).

Біологічний компонент - це тіло, генетичні особливості людини.

Психологічний компонент - емоції, переживання, пам'ять, волюві устремління, здібностей і т.д.

Соціальний компонент - об'єктивні соціальні потреби (фізіологічні, потреби в безпеці, зайнятості, дружбу, турботу, любов, престиж); здатність до творчості, знання і навички; ступінь оволодіння культурними цінностями суспільства; моральні норми і принципи, якими керується особистість; способи реалізації в діяльності соціальних якостей.

Розуміння особистості висловлює цінність стійких властивостей і якостей індивіда, хоча і сформованих на основі його біопсихологічних задатків, але виростають:

- а) з системи зв'язків і відносин, груп, спільнот та інститутів, в які він був включений і тих, у функціонуванні яких він в даний момент бере участь,
- б) з його виховання та соціалізації в певній культурі, в) з його перебування і активності в певних макро- та мікро соціокультурних середовищах і ситуаціях.

Згідно з уявленнями відомого соціального антрополога Р. Лінтона, в будь-якому суспільстві виділяються два основних типи особистості:

нормативна - та, риси якої краще всього виражають дану культуру, це ідеал особистості даної культури;

модальна - статистично більш поширений тип відхиляються від ідеалу варіацій.

Чим більше нестабільним стає суспільство (наприклад, в умовах кризи), тим відносно більше стає людей, соціальний тип яких не збігається з нормативною особистістю.

Американський соціолог Р. Дарендорф на основі терміна Аристотеля "homo politicus" (людина - істота політична) створив таку типологію особистості:

homo faber («людина трудящий») - тип особистості, характерний для традиційних суспільств: селянин, воїн, політик;

homo consumer («людина споживач») - тип особистості в сучасному західному суспільстві, людина - споживач, людина маси;

homo universalis («людина універсальна») - тип особистості майбутнього, пов'язаний з розвитком техніки і науки, здатний займатися різними видами діяльності;

homo soveticus («людина радянська») - тип особистості, характерний для колишніх країн соц. табору, людина, що залежить від держави.

2. Основні підходи до вивчення особистості в соціології

У науці існує безліч концепцій особистості. Основними з них є: статусно-рольова, диспозиційна, концепції особистості в символічному інтеракціонізмі, психоаналітичні концепції.

1) Статусно-рольова концепція особистості.

Відповідно до даної концепції особистість являє собою певним чином упорядковану сукупність всіх статусів і ролей індивіда. Дана концепція є найбільш поширеною в соціології.

Поняття соціального статусу тісно пов'язане з соціальною диференціацією (виділення в суспільстві окремих елементів) і соціальною стратифікацією (поділ суспільства на верстви в вертикальному напрямку).

Функціональний підхід сприяв розробці статусно-рольової концепції особистості. З позицій вивчення соціальних функцій, виконуваних особистістю, вона визначається як сукупність соціальних статусів і соціальних ролей, характерних для даного суспільства.

Соціальний статус - це позиція індивіда в суспільстві, що визначається його функціями, обов'язками і правами. Це інтегративний показник стану соціальної групи і її представників в суспільстві, в системі соціальних зв'язків і відносин. Позиція залежить від професійного, соціально-економічного становища індивіда або групи, політичних можливостей, статі, походження, сімейного стану і т.д.

Накладаючи на людину обов'язки, суспільство дає йому права. Чим вище статус людини, тим вище його престиж, тим краще його матеріальне становище. Становище особистості в соціальній ієрархії статусів називається рангом. Ранг формує статусне світогляд.

Статусні ранги визначаються і за зовнішніми відзнак - символам. До них відносять колір шкіри, міміку, жести, одяг, мову, манери поведінки, титули і звання. Кожен статус має своїм іміджем. Імідж - це уявлення про те, як повинна виглядати і вести себе особистість певного статусу. Недотримання іміджу карається втратою статусних позицій.

Розрізняють запропонований і досягнутий статуси.

Запропонований статус індивід отримує від народження - стать, вік, раса, економічне становище сім'ї.

Досягнутий статус є результатом зусиль самого індивіда - визначається в залежності від типу системи стратифікації.

Від соціального відрізняється особистий статус - визначає положення індивіда в малій групі залежно від зізнань його особистих якостей.

Кожна людина володіє декількома статусами, в залежності від кількості соціальних систем, в які він вписаний. Сукупність усіх соціальних статусів, які займає людина, називається статусним набором.

Генеральний статус - є визначальним у відносинах людини з іншими людьми. Для дорослої людини - це посадовий і професійний статус, для дітей - вік.

Важливим елементом статусу є соціальна роль, яку американський соціолог Нейл Смерзер (р. 1930 г.) визначав як поведінка, очікуване від особистості володіє певним статусом. Вперше роль як динамічний аспект статусу розглянув Р. Лінтон. Роль стандартна, але виконують її люди - індивідуальності. Кожен з них по-своєму пояснює собі роль, по-різному її виконує. Фактичне виконання роллю особистості називається рольовим виконанням.

Соціальна роль має певну нормативну структуру:

1. опис поведінки, яке вимагають оточуючі від людини;

2. очікування, що пред'являються особі при виконанні ролі;
3. оцінка виконання ролі;
4. санкції за виконання ролі.

Існує 3 типи соціальних ролей:

1. яка надається роль - очікування оточуючих;
2. сприймається роль - уявлення людини про роль;
3. грається роль - реальне втілення ролі.

На думку Ервінг Гоффмана (1922 -1982 рр.), Людина виконує ролі в двох ситуаціях:

1. на сцені - виконуються людиною на людях, або в офіційних ситуаціях. Людина «надягає маску» (студенти на лекції в присутності викладача);
2. за лаштунками - людина вже не грає роль, яку грав на сцені. Людина «знімає маску» (студенти під час відсутності викладача).

Кожна людина одночасно займає кілька статусних позицій. Сукупність статусних позицій називається статусним набором.

Герхард Ленський (р. 1924 г.) запропонував поняття неузгодженості статусу. Кожен статус має чотири виміри: дохід, освіту, професійний престиж, етнічна приналежність. Суперечливість виникає тоді, коли вимірювання статусу не відповідають один одному. Неузгодженість веде до почуття незадоволеності і спробам змінити систему статусів.

Одному статусу може відповідати кілька ролей. Сукупність ролей, що відповідають даному статусу, називається рольовим набором. Конфлікт, викликаний суперечливими або множинними вимогами до індивіда в рамках одного статусу, називається рольовим напругою. Наприклад, статус викладача передбачає викладацьку, науково-дослідницьку та адміністративну діяльність. Не завжди вистачає часу на суміщення цих видів діяльності.

Конфлікт, викликаний суперечливими вимогами, одночасно пред'являються індивіду різними статусами, називається рольовим конфліктом. Наприклад, тренер футбольної команди, син якого є членом команди, повинен вирішувати, кого випустити на поле - або найбільш підходящого гравця або свого сина. Ролі батька і ролі тренера вступають в протиріччя.

2) Диспозиційна концепція особистості.

Особистість є певним чином впорядкованої сукупністю диспозицій.

Диспозиція - фіксована в соціокультурному досвіді індивіда схильність

сприймати і оцінювати умови діяльності, а також діяти в цих умовах певним чином.

Дана концепція була розроблена американськими вченими на початку ХХ століття. Російський учений В.Я. Отрут запропонував свою диспозиційну концепцію особистості.

Відповідно до його концепції особистості система диспозицій особистості складається з 2-х рівнів:

а) вищі диспозиції особистості - концепція життя, ціннісні орієнтації, загальна спрямованість особистості, узагальнені соціальні установки.

б) нижчі диспозиції, що представляють собою ситуативні установки, що визначають поведінку індивіда в конкретних ситуаціях.

Вищі диспозиції, як правило, залишаються незмінними протягом життя, нижчі змінюються.

3) Концепція особистості в символічному інтеракціонізмі.

Особистість формується в ході взаємодії індивіда з оточенням. Формування образу себе (Я-концепції) означає формування особистості.

На відміну від тварин, людина здатна бути сам для себе об'єктом мислення, так само, як і інші люди можуть бути для нього об'єктами мислення. Індивід здатний уявити, як його сприймають інші люди, в розумі програти ситуацію і вибрати стратегію поведінки.

У символічному інтеракціонізмі найбільш відома концепція «узагальненого іншого» Герберта Міда. У розвитку Я-концепції діти проходять 3 стадії:

А) Одиночної гри - діти беруть участь однієї людини і імітують його поведінку. Наприклад, дівчинка грає з лялькою, уявляючи себе мамою.

Б) Командного гри - в командних іграх діти повинні брати до уваги ролі всіх учасників, вступаючи відповідно до правил гри, щоб успішно координувати свої дії з ними.

В) узагальнені іншого - діти починають оцінювати свою поведінку з боку знеособленого «узагальненого іншого», тобто з боку суспільства і вибирати найбільш ефективні стратегії поведінки.

4) Психоаналітичні концепції особистості.

Особистість володіє певною психологічною структурою, частина якої відповідає за взаємодію з суспільством.

Психоаналітичні концепції особистості ведуть своє походження від концепції особистості Зігмунда Фрейда, згідно з якою особистість складається з трьох частин:

а) над-я - сукупність всіх засвоєних індивідом культурних цінностей і норм поведінки.

б) я - свідомість індивіда. Співвідносить прагнення Воно з реальною ситуацією і нормами Над-я.

в) воно - сукупність всіх неусвідомлюваних інстинктів індивіда, які є реальною рушійною силою його поведінки.

3. Соціалізація: сутність та зміст

Процес становлення і розвитку особистості називається соціалізацією. Він починається в дитинстві і закінчується смертю людини. У процесі соціалізації люди засвоюють культурні норми і освоюють соціальні ролі, тобто, набувають і трансформують своє соціальне "Я".

Соціалізація носить двонаправлений характер. Старше покоління передає молодим норми і цінності, засвоюючи, в свою чергу, норми і цінності, вироблені молодими поколіннями. У новонародженого немає особистості, немає "Я". Він не може відмежовувати себе від світу. У міру оволодіння прямоходінням, мовою, розвитком мислення, свідомості дитина починає виділяти своє "Я" з поняття про інших.

Нейл Смелзер виділив чотири основні механізми соціалізації дітей - імітація, ідентифікація, сором і вина.

Існує дві основні форми соціалізації:

- соціально спланована і організована форма соціалізації (визначається іноді як «спрямована»). Вся система дошкільної, шкільної, професійно-технічної, середньої спеціальної, вищої і додаткової освіти з відповідним набором педагогічних методик і технологій.
- стихійно складається, або «ненаправлена» соціалізація, що має місце в сім'ї, в колі друзів, приятелів і однолітків, серед колег по роботі, співробітників і т.д.
- Можна виділити наступні фактори соціалізації: біологічні, психологічні, економічні, соціальні, політичні, культурологічні.

Безперервний процес соціалізації особистості можна розділити на етапи:

- дошкільний;
- шкільний;
- післяшкільного;

- період активної трудової діяльності;
- період після трудового існування.
- Іноді говорять про двох стадіях соціалізації:
- первинна соціалізація охоплює дитинство і юність;
- вторинна соціалізація - це зрілість і старість.
- Соціалізація дорослих людей має свою специфіку. Американський соціолог Орвиль Гілберт Брімм - молодший виділив такі важливі відмінності соціалізації дорослих та дітей:

1. Соціалізація дорослих виражена в зміні їхнього зовнішнього поводження, дитяча - коригує базові ціннісні орієнтації.
2. Дорослі можуть оцінювати норми, діти - тільки засвоюють їх.
3. Соціалізація дорослих передбачає розуміння того, що між "чорним" і "білим" є безліч відтінків, діти ж сприймають все безпосередньо - через ідеал.
4. Соціалізація дорослих спрямована на оволодіння практичними навичками і вміннями, дітей - на мотивацію їхньої поведінки.

Переходячи від однієї стадії соціалізації до іншої, змінюючи соціальні ролі, людина багато чому вчиться заново.

Десоціалізацію - втрата колишніх цінностей і навичок поведінки.

Коли людина потрапляє в екстремальні умови (наприклад, в'язниця, армія), десоціалізацію може бути такою глибокою, що руйнує основи особистості (наприклад, афганський синдром).

Ресоціалізація - засвоєння нових ролей і цінностей.

Соціальна адаптація - пристосування до змін середовища, а так само пристосування цього середовища до своїх потреб.

Ці процеси взаємопов'язані і йдуть постійно, так як в житті людини все змінюється: вік, освіта, сімейний стан, місце роботи, навколишнє середовище і т.п.

Агенти соціалізації - соціальні групи і інститути, які мають значний вплив на формування особистості і входження людини в суспільство. Залежно від видів груп, агенти бувають первинними і вторинними.

- агенти первинної соціалізації - це сім'я і групи однолітків.
- агенти вторинної соціалізації - школа, засоби масової інформації, організації, в яких людина працює.

- Агенти первинної соціалізації найбільш сильно впливають на людину в першій половині життя, хоча в порядку спадання їх вплив зберігається і в другій половині.